

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 5, Issue 4, December 2017, p. 556-566

Received	Reviewed	Published	Doi Number
21.11.2017	05.12.2017	25.12.2017	10.18298/ijlet.2297

Relation of Pragmatics and Grammar

*Hülya AŞKIN BALCI*¹

ABSTRACT

People communicate through the linguistic competence consisting of two essential elements, linguistic and pragmatic elements, to deliver an integrated presentation. Linguistically, the dimensions of the pragmatics are the main points of investigation of the pragmatics, and they examine the speeches at a particular time, in a particular place, and according to the expressions of the particular person or persons. Time, space, speaker and listener, as well as the intention of the speaker, the participants' background and their relation with each other come to the forefront. Examination of expressions according to the context of sentences, words and speeches gains importance from this point of view, and they become meaningful through interpretation related to the meaning of expressions during speech, content of an expression and of the reference and meaning in communication is of interest to the pragmatics to a large extent. Recently, its relationship with grammar has been focused on and their characteristics have been tried to be explained. We will try to put forward the characteristics of these two linguistic fields, which are closely related, in this article. In order to evaluate pragmatics together with grammar, it is necessary to understand grammar as a system of phonological, morphological, semantic and syntactic rules and to perceive grammar as a very abstract and formal rule system that can be applied by the principles of pragmatics during communication. However, the description and conceptualization of the production, understanding and use of speech are understood with the help of the principles of pragmatics. Thus, pragmatics gives us the opportunity to examine the language according to the usage and context, and reveals the usage characteristics of some verbal and non-verbal signs according to the social structure. In this way, grammar emphasizes pragmatics usage and functioning characteristics while showing the shape and form characteristics of languages. This gives the opportunity to examine different variables in both fields.

Key Words: Pragmatics, Grammar, Language, Usage.

Edibilim ve Gramer İlişkisi

ÖZET

İnsanlar, dil yetisi sayesinde dilsel ve edimsel ögeler olmak üzere iki temel unsuru içeren yetiyle iletişime geçerek bütünlük bir sunum ortaya koymaktadır. Dilbilimsel olarak edimsel boyutlar edibilimin temel inceleme basamaklarını meydana getirerek konuşmaları, belirli bir zamanda, belirli bir yerde, belirli kişinin veya kişilerin ifade şekillerine göre incelemektedir. Zaman, mekân, konuşmacı ve dinleyicinin yanı sıra konuşmacının niyeti, katılımcıların geçmiş bilgisi ve birbirleriyle olan ilişkileri ön plana çıkmaktadır. İfadelerin, tümce, sözcük ve konuşma bağlamına göre incelenmesi bu açıdan önem kazanarak konuşma esasındaki ifadelerin anlamı, bir anlatımın içeriğine ve gönderime ilişkin yorumlamayla anlam kazanmakta ve iletişim sırasındaki anlam, büyük ölçüde edibilimin ilgi alanına girmektedir. Son zamanlarda özellikle dil bilgisiyle olan ilişkisi üzerine fazla kafa yorulmakta ve aralarındaki özellikler açıklanmaya çalışılmaktadır. Biz de bu makalemizde yakın ilişki içinde olan bu iki dilbilim alanının özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız. Edibilimi, dil bilgisi ile beraber değerlendirebilmek için dil bilgisini, fonolojik, morfolojik, anlambilimsel ve sözdizimsel kurallar sistemi olarak anlamak ve dil bilgisini, iletişim sırasında edibilim ilkeleriyle uygulanabilen çok soyut ve resmi bir kural sistemi olarak algılamak gerekir. Hâlbuki konuşmaların üretilmesi, anlaşılması ve kullanım özelliklerinin betimlenmesi ve kavramsallaştırılması somut bir şekilde anlaşılmalıdır. Bu yüzden edibilim, dili, kullanım ve bağlama göre inceleme fırsatı vererek bazı sözlü ve sözsüz işaretlerin kullanım özelliklerini toplumsal yapıya göre açığa çıkarmaktadır. Bu şekilde dil bilgisi, dillerdeki şekil ve biçim özelliğini gösterirken edibilim kullanım ve işleyiş özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu da her iki alana farklı değişkenleri de inceleme fırsatı vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Edibilim, Dil Bilgisi, Dil, Kullanım.

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi HAYEF, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, hulyaaskinbalci@istanbul.edu.tr

1. Giriş

Edimbilim, söylem ve bağlam ilişkisi açısından sözün oluşması, konuşucular, konuşmanın dinleyici üzerinde yarattığı etkiyi, dil ve kullanıcıları göre açıklamaya çalışan bir dilbilim alanıdır. Aslında dil felsefesi üzerine yapılan tartışmaların odağında filizlenmeye başlayan bu alan, Saussure'nin önerdiği "dilyetisini"² içeren "dil ve söz"³ ikilisini ve Chomsky'nin "edim ve yeti (edinç)"⁴ kavramlarıyla dil incelemelerinin kaynağını oluşturmuş ve edimbilimin temel inceleme basamaklarının kurallarını meydana getirmiştir. Dil felsefesi tartışmalarının odağıyla oluşan bu dilbilim dalı insana yönelik olarak bilgi konusu bağlamında dilin gerçekleşmesini sağlayan, ürettiğimiz, telâffuz ettiğimiz unsurlar üzerine eğilerek dili inceleme alanı yapan diğer dilbilim dallarıyla da sıkı ilişki içerisinde. Özellikle dil bilgisiyle olan ilişkisi üzerine son zamanlarda fazla kafa yorulmakta ve aralarındaki özellikler açıklanmaya çalışılmaktadır.

Leech (1983:76) "Pinciples of Pragmatics" adlı kitabında konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

Dil, dil bilgisi ve edimbilimi (pragmatiği) kapsar. Dil bilgisi, mesajları üreten ve yorumlayan soyut bir sistemdir. Genel edimbilim ise dil bilgisi kullanımıyla iletişimde başarılı olmak için kullanılan bir dizi strateji ve ilkelerin bütünüdür. Dil bilgisi, işlevsel olarak edimbilim ilkelerinin işleyişini kolaylaştıran özelliklerin uyarlanma durumunu göstermektedir.

Aslında açıklamadan da anlaşıldığı gibi edimbilim ve dil bilgisi birbirini tamamlayan iki parçayı oluşturmaktadır. Dil bilgisi ele alınan dilin, en küçük birimini oluşturan seslerin ve en büyük birimini oluşturan tümcelerin tüm dilsel öğelerini inceleyerek değerlendirmeler yapmaktadır. Edimbilim ise bu değerlendirmelerin ve kuralların iletişim sürecindeki özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. İşte böylece anlatım, söylem ya da biçim adı verilen kavramlarla ilgili dilin tümce, biçim ve ses kurallarının birleşmesiyle bir bütün oluşmaktadır. Leibniz'in de ifade ettiği gibi "dil, insan zihninin aynasıdır" ve bu ayna ruhsal ve toplumsal davranış özelliğine göre insanların sözcüklerle veya beden diliyle anlattıkları gerçekliklerin, kullanılan dilin mantığı çerçevesinde anlamamıza ve çözmemize yardımcı olmaktadır.

Dil yetisi sayesinde insanlar dilsel ve edimsel öğeler olmak üzere iki temel unsuru içeren yetiyle iletişime geçerek bütünlük bir sunum ortaya koymaktadır. Ancak bu sunuma anlamı da katmak gerekir çünkü anlam, bağlamdan bağımsız bir özellik içermez. Bu yüzden her ne kadar farklı inceleme sahasına sahip olsalar da bazı bilimsel çalışmalara bakıldığında edimbilimi (pragmatik), anlambilimin (semantik) bir parçası olarak gösterilme çabası da fark edilecektir. Bunun nedeni geniş bir anlam kavramıdır. Genel anlamda semantik, tümcelerin sözcük anlamlarıyla ilgilenirken; edimbilim belirli bir ifade bağlamında kastedilenlerin anlamlarıyla ilgilenmesi sebebiyle birbirlerini etkileyen farklı incelemeler bütünü olarak ele alınması doğru bir işlemdir.

Semantik, büyük ölçüde sözcüklerin hem değişik anlam özellikleri (yan anlam, mecaz anlam, terim anlam vs. gibi) hem de sözcüğün gerçek anlamlarını ön plana taşır. Edimbilimde ise anlam, bağlama bağlıdır. Daha doğrusu anlamlar her iki dilbilim dalında incelemeye alınır ancak birinde iletişim sırasındaki bağlama göre anlam; bir diğerin de ise farklı anlam özellikleri ön plandadır. Konuşma esnasındaki ifadelerin anlamı, bir anlatımın içeriğine ve gönderime ilişkin yorumlamayla anlam kazandığından iletişim sırasındaki anlam, büyük ölçüde edimbilimin ilgi alanındadır. Konuşmacının

² Dil yetisi, bireysel nitelikli söz'ü ve toplumsal nitelikli dil'i kapsayan yetidir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011: 91).

³ Dil, topluma ilişkin olanı aktarırken söz, bireye özgü olanı aktarmaktadır.

⁴ Edim: Yetiye dayalı tümce üretimini yani somut dil kullanımını gösterir. Yeti (edinç): Soyut dil yetisi yani bireyin dil sistemine ilişkin bilgisidir.

amacı, iletişim sırasında anlamın altında yatan niyeti takip etmektir. Sadece tümcenin veya sözcüğün anlamına bakarak anlamları açığa çıkarmak mümkün değildir. Bu yüzden konuşma ve bağlam yoluyla anlamı algılamak ve çözümlenmek de gerekir. Edimbilim bu aşamada devreye girerek konuşmaları, belirli bir zamanda, belirli bir yerde, belirli kişinin veya kişilerin ifade şekillerine göre incelemektedir. Zaman, mekân, konuşmacı ve dinleyicinin yanı sıra konuşmacının niyetleri, katılımcıların geçmiş bilgisi ve birbirleriyle olan ilişkileri ön plana çıkmaktadır. İfadelerin, tümce, sözcük ve konuşma bağlamına göre incelenmesi bu açıdan çok önemlidir ve iki farklı dilbilim dalının inceleme sahasına girmektedir. Böylece edimbilimi, anlambilim teorisi tarafından incelenme alanı yapılmayan tüm anlam yönlerini araştırdığını söylemek yanlış olmaz.

Kısa bir karşılaştırma yapmak gerekirse;

ANLAMBİLİM	EDİMBİLİM
Ön planda: Göstergedeki gösteren, gösterilen ilişkisi	Ön plan: Göstergenin kullanıcıyla olan ilişkisi
Konu: Tümce, sözcük	Konu: İfade
Sözcük anlamı incelenir.	Konuşmacının ne demek istediği araştırılır
İfade anlamı	İletişimdeki anlamı

Genel anlamda anlambilim, sözcüklerin ve tümcelerin anlam özelliklerini incelerken edimbilim belirli bir bağlamdaki ifadelerin anlamlarıyla ilgilenmektedir. Bu yüzden anlamı da ilgili unsurların içinde düşünmek gerekir ancak aynı bilim dalları olduğunu savunmamak yerinde olacaktır. Edimbilim açısından anlambilimin dışında dil bilgisi için de farklı anlayışlar mevcuttur.

Leech'in yanı sıra Chomsky (1977:3) de kitabında (birçok çalışmada olduğu gibi) edimbilim ve dil bilgisi ilişkisine yönelik bazı açıklamalara yer vermiştir. Bunlardan;

“Bir dili iyi bilen bir kişi, onu belirli insanların amaçlarını gerçekleştirmek için nasıl kullanacağını bilir. Bu şekilde dil bilgisiyle ayırt edilmiş olan bilgiler, kişinin dil bilgisi yeteneğiyle etkileşim içinde bir edimsel yeterlilik sistemine kavuşur. Dolayısıyla “dil bilgisi yeterliliği” bilişsel durumun önemli bir bileşenidir.”

ifadelerini kullanarak “edimsel yetiyi” elde etmek için dil bilgisi yetisiyle etkileşim içinde olmanın önemini açıkça belirtmiştir.

Edimbilimi, dil bilgisi ile beraber değerlendirebilmek için dil bilgisini, fonolojik, morfolojik, anlambilimsel ve sözdizimsel kurallar sistemi olarak anlamak ve dil bilgisini, iletişim sırasında edimbilim ilkeleriyle uygulanabilen çok soyut ve resmi bir kural sistemi olarak algılamak gerekir. Bu açıdan bakıldığında insanların, dil bilgisi açısından doğru tümcelerin oluşumuna ve değerlendirilmesine hizmet eden bir dil bilgisi yeteneğine ve belirli durumlarda ifadeleri yeterince kullanmasına veya yorumlamasına olanak tanıyan bir edimbilim yeteneğine sahip olması gerekliliğini açıkça göstermektedir. Bu da edimbilim araştırmalarının, dil bilgisi incelemeleriyle yani dil yapısıyla, dil yapısındaki bağlamın özelliklerini içerebileceği gerçeğini göz ardı etmediğini ortaya koyacaktır. Bu düşünceler bilimsel çalışmalarda edimbilimin dil yapılarını ve dolayısıyla dil bilgisine bağlı yönleri

incelediği için hem dil bilgisinin bir parçası hem de sadece yapısal yanın ötesine geçebilen dil kullanımını incelediği için dil bilgisinin bir parçası olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Dillerin, dil bilgisi tarafından tanımlanması, kurala bağlanması ve iletişim sırasında edimbilimle yorumlanması sayesinde dil sisteminin nasıl parçalara ayrılarak birbirini tamamladığı ve bir bütün şekline dönüştüğü etkileyicidir. Bu etkilemeler ışığında bir dilin sözlü veya sözdizimsel olarak belirlenmiş dizgelerinin büyük bir kısmı, edimbilim ilkelerine dayanan özelliklerin incelenmesiyle çıkarılabilmektedir. Böylece edimbilim, iletilen yapıların, sözcüklerin orijinal olarak kodlandığı sözcüklerden farklı olduğu gözlemine dayanan araştırmalara kaynaklık etmektedir.

2. 0 Parça veya Otonom Olma İlişkisi

Edimbilim ve dil bilgisi ilişkisine yönelik dilin yapısı içinde hem kendi başına hareket edebilen bağımsız bölümlerin (modül, parça) hem de özerk (otonom) nitelik taşıyan birimlerin varlığı hakkında bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan Jerry Fodor'ın "The Modularity of Mind" adlı kitabıyla "insan dili yeteneğiyle" alakalı olan çeşitli alt alanlara az ya da çok modüler bir nitelik kazandırmak kabul edilir hale gelmiştir. Bilindiği gibi dil, insan beyninin bir ürünü olarak karmaşık bir konudur. Bu çalışmada da yeni ve heyecan verici bir zihin teorisini destekleyen çeşitli bilişsel bilim alanlarındaki güncel bilgiler sentezlenmektedir. Fodor, biyolojik olarak tutarlı davranışların altında yatan dikey ve modüler bir psikolojik organizasyonu önermektedir. Bu da dile aktararak parça ilişkisiyle aktarılmaktadır. Peki, parça (modül) olmayla ne anlıyoruz?

Meibauer'e (2008:59) göre modül terimi genellikle, iç içe geçmiş kutulara benzerlik gösteren teori veya modelleri belirtmektedir. Başka bir ifadeyle dil bilgisi de dil yapısını besleyen ve bütünleştirmeye yardımcı olan bir çalışma alanı olduğuna göre dil bilgisiyle kişinin dil yetisine ilişkin bilgiler, dilin yapısını, bu yapının öğelerini ve bu öğelerin tümce ve metin oluşturmak için düzenlenişlerini inceleyen bir çalışma alanı düşüncesinden yola çıkarak modül bir yapı olarak göstermek yanlış olmayacaktır. Çünkü dillerin oluşumunda sesten paragrafa dil birimleri kullanılır ve bir yazıyı oluşturan ses, sözcük, tümce, birbirini izleyerek bir tümceler bütünü oluşturarak onlarla ilgili dilsel düzenlemeleri gösterir. Sözlü ya da yazılı olarak üretilen bu dizgelerin yan yana gelmesi de tesadüf eseri değildir. Bunlar, bir birlik ve kural çerçevesinde kişi tarafından birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünlerle kendine özgü, bağlama dönük bir düzenleme gerektiren yapılardır. Dil bilgisi temelli olarak bu düzenlemedeki yapıların sıralaması modül biçimde şu şekilde gözlenmektedir.

Bilindiği gibi dil, bir tür bilgi simgeleme sistemidir. Bu simgelemelerdeki bilgilerin içerdiği özellikler de belli kavramlar altında sınıflandırılmaktadır. Dil bilgisi çerçevesindeki içyapı bu şekilde ilişkilendirilerek ayrı modüller şeklinde özerk bir nitelik taşımaktadırlar⁵. İçyapısındaki modülleri birbirinden ayıran özellikler hemen göze çarpmaktadır. Böylece modüllerin birbirinden bağımsız ancak etkileşim içinde olması sayesinde dildeki yapılar özelliklerini ortaya koymakta ve dilleri anlamak için parçalar arasındaki simgelemenin ayrı bir modül oluşturduğu görülmektedir.

Aslında modül kavramı bilişsel dilbilimde⁶ sıkça kullanılan bir kavramdır. Bu kavramla dil edincinin modüler bir yapısının olduğu savunulmaktadır. König'in (1994: 228) de ifade ettiği gibi nasıl sinir bilimde beynin modüler bir yapıya sahip olduğu ve beynin belirli bölümlerinin belirli bilişsel görevleri yerine getirdiği söyleniyorsa, buna benzer şekilde dilbilimde de insanın dil ile ilgili bilişsel donanımının modüler bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir. Bu düşüncelerden yola çıkarak ses bilgisi, biçim bilgisi, sözdizimi ve anlambilimde⁷ bulunan bazı yapısal gerçeklerin varlığı, bu alanların bağımsız bir modül olarak görmenin yerinde olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim dil bilgisi de bir üst kavram olarak bu alanları içine almakta ancak her biri ayrı modüller olarak farklı incelemeler yapmaktadır.

Dilbilim temel alındığında modülerlik teriminin üç kullanım alanının olduğu fark edilecektir. Birincisi, bilimsel konuların çözümlenebilmesi için bir metodik ilke oluşturmaya yardımcı olmakta; ikincisi bu kavramla model veya teorilerin özellikleri tanımlanmaya çalışılmakta ve son olarak modülerlik kavramının altında insan zihninin iç düzenleme ilkesi yatmaktadır⁸.

Homojenlik (başka parçaya ayrılamama), modülerlik kavramının zıttı olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer özelliklere ve yapıya sahip olma anlamına gelen bu kavram dil bilgisi için uygun değildir. Her ne kadar alanlar ilişki içinde olsalar da "tek bir parça" olarak sözdizimi yapısının, anlamsal bir yapıya, ya da edimsel ya da işlevsel bir yapıya dönüştürülebileceği kesinlikle unutulmamalıdır, çünkü dil insanların gerçek kullanımlarıyla bağlantılı olmak zorundadır. Bu da dilin, bir topluluğun günlük konuşmalarında oluşturduğu ve kabul ettiği kullanım özelliklerinin altında yatan dizgeyi yansıtması dışında bir gerçekliği olmadığını göstermektedir. Böylece ayıncı ve özel bir dizgeye ait incelemeler, herhangi bir başka simgesel dizgenin incelenmesi için de yöntem oluşturabilir. Tüm bunlara ilaveten bu ayrımlar sayesinde modüller birbirleriyle etkileşim kurarlar, diğer bir deyişle birbirlerine bilgi sağlarlar ve bu anlamda da birbirlerini bazı konularda tamamlayabilirler. İlgili açıklamalardan yola çıkarak bu aşamada makalenin özünü oluşturan dil bilgisi ve edimbilimi hem ilişki içi hem de ilişki dışındaki biçimiyle daha ayrıntılı bir bakış açısıyla irdelemeye çalışalım.

2.1. Alt Dal Olarak Edimbilim

Ünlü dilbilimci Ferdinand de Saussure "langage (dil yetisi, bir bütün olarak insan konuşması), langue ve parole" olarak adlandırdığı, dilin üç ana anlamı arasındaki farkı açıkça anlatmaya çalışmış ve özellikle bunlardan son ikisi üzerine fazlaca eğilmiştir. Dilin iki yönlü oluştuğunu ifade ederek dil

⁵ Zaten Noam Chomsky'nın "Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi" de bilgi bağlantısı hakkında öneriler sunmaktadır.

⁶Bilişsel dilbilim, zihni ve zekâyı inceleme alanı yapan; dilbilimi, felsefe, yapay zekâ, ruh bilimi, sinir bilimi, bilgisayar bilimi gibi farklı bilim alanlarını içine alan bir dilbilim dalıdır. İlk kez 1973 yılında Christopher Longuet tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

⁷ Sözdizimi ve anlamsal yapı, beynin değişik bölümlerini çalıştırmaktadır. Sözdizimi solda, anlam bölümü ve mantıksal düşünme yeteneği sağda yer almaktadır.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Meibauer, 2008:59.

(Langue: Dil dizgesi) ile söz (Parole: Konuşma edimi) kavramlarının ayırımına dikkat çekmiştir. Bu ikili kavramın açıklanması üzerinde yoğunlaşması sonucu, dili (langage) evrensel bir davranış özelliği olarak açıklamış ve langue anlamındaki dili bir dilin bütünü, sözü ise bireysel dil kullanımı, kendi dilindeki bilginin ya da dil yetisinin tamamı olarak göstermiştir⁹.

Aksan'ın (1982:22) da ifade ettiği gibi *Saussure'ün dili, karşılıklı tanımlayıcı birimlerin bir dizgesi olarak görmesi* de dilin içindeki bağlantıları açığa çıkarmaktadır. Dili bilmek, ona ait dil dizgesini algılamak olduğuna göre neyin dile (langue) neyin söze (parole) ait olduğunun gösterilmesi gerekir. Bu bağlamda edimbilimi de dil bilgisinin bir parçası olarak göstermek mümkündür. Bunun en büyük kanıtı da tümce türlerinin kullanımının belirli yönlerinin olmasıdır. Örneğin Türkçenin bazı tümce özelliklerine göre oluşturulan kullanım biçimleri şu şekilde gösterilebilir:

Örneğin:

- a) Ali yarın gelecek. (Basit tümce)
- b) Ali yarın gelirse ona her şeyi anlatırım. (Şartlı bileşik tümce)
- c) Ali yarın gelecek mi? (Soru tümcesi)
- d) Ali yarın gelince... (Eksilteli tümce)
- e) Ali yarın gitsin! (Emir tümcesi)
- f) Ali keşke yarın gelse. (Dilek tümcesi)
- g) Ali yarın gelmeli! (Gereklilik anlamı)
- h) Ali gelince evin içi hediye dolacak. (Sebep-sonuç ilişkisi)

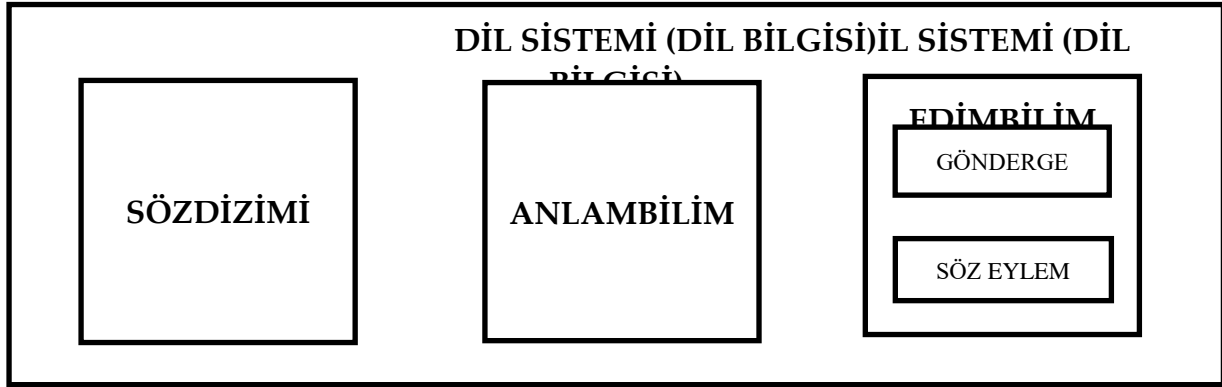
Belli sözdizimi, ses bilgisi ve anlam özelliği taşıyan bu tümceler, dil bilgisi kurallarına bağlı olarak şekillenmekte ve oluşmaktadır. Zaten dil bilgisi sayesinde dilleri seslerden başlayarak diğer dil birlikleri açısından da işlev ve anlamları ölçüsünde kurallara bağlama ve inceleme ön plandadır. Kullanılan herhangi bir dilsel birimin veya bir sözcenin amacı da dil bilgisi incelemeleri sayesinde oluşan ölçütlere dayanarak dilin işlevine göre davranış kategorilerini saptamaktır. Sözcelerin ve dilin işlevi sadece yapıya bağlı olarak belirlenemeyeceğinden dilin işlevsel özelliği ve kullanımını da ortaya çıkarmak gerekir. Bu safhada edimbilim devreye girerek dil bilgi ışığında iletişim esnasında bir şey yaptırmak veya karşımızdakini etkileyerek onların bir eylem gerçekleştirmelerini sağlamak için iletişimin gereklerini açıklamaya çalışmaktadır. Böylece son zamanlarda dilsel birimlerin incelenmesi aşamasında uygulamalı yaklaşımı ön plana çıkaran edimbilimin önemi, dil bilgisi içinde yerini almakta ve sadece kurallara dayanarak bazı hususların açıklanmasının zor olduğu düşüncesi gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bu şekilde önermelerin Türkçede bazı dilsel işlevlere hizmet ederek a örneğindeki gibi Türkçe dil bilgisi yapısına göre tek bir yargı bildiren tümce kullanımını açığa çıkarmasının yanı sıra kullanım özelliğine göre eylemin yapılmasını emir biçiminde bildirerek emir niteliği (Ali yarın gelecek!) de taşıyabilmektedir. Bu bilgi de belirli tümce türlerinin normalde dil bilgisi kurallarına göre farklı, kullanıma göre farklı olabileceğini açıkça göstermektedir. Çoğu dilbilimci bu düşüncelerden yola çıkarak edimbilimi bir dil bilgisi alt parçası (modülü) olarak göstermektedir.¹⁰

⁹ Daha sonra dil kavramına ve dil incelemelerine yeni bir bakış açısı getiren Chomsky, Saussure'nin kavramlarını edim ve yeti kavram ikiliği üzerine inşa ederek "Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi'ni" gerçekleştirmiştir.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Harnisch ve Farmer,1984:261.

Chomsky'nin de ifade ettiği gibi dil yetisi doğuştan var olan ve diğer bilişsel yetilerden bağımsız bir şekilde gelişen bir yetidir. Buna bağlı olarak dil kullanımında tümce yapılarına ve anlamlara olanak sağlayan kuralların var olduğu bir sistemden söz etmek mümkündür. İnsanlar da konuşurken dilin bu imkânlarını kullanarak dile özgü kuralları kullanarak yeni ilişkiler ve kullanımlar oluşturma yeterliliğine sahiptir. Ancak dili, bir yetenek olarak dil bilgisi, fonetik, sözdizimi vs. gibi yeteneklerimizin bir parçası olarak birtakım bilginin bütünüyle oluştuğunu unutmamamız gerekir. Çünkü dil yapısı ve kullanımını tüm yönleriyle açıklayan tek bir dil inceleme yöntemi bugüne kadar ne tanımlanmış ne de açıklanmıştır.

Edimbilimi, dil bilgisinin bir parçası olarak gören Harnisch/Farmer'e (1984) göre dil sistemi (yani dil bilgisi) şu şekilde görselleştirilmektedir:

Bir dili bilmek aynı zamanda onun sistemini de bilmek anlamına gelir. Herhangi bir sözcenin toplu olarak okunmasına imkân verebilmek için yapı, anlam ve kullanım kategorilerinin bir araya yerleştirilmesi gerekir. Belirli bir sözcede hiyerarşik bir şekilde oluşan bu anlam birimciklerinin karşılıkta aktarılması hem yapı hem anlam hem de kullanıma bağlı olarak ilişki içinde sürekliliğe bağlı olmayı gerektirir. Böylece dil sisteminin bir bütün olarak algılanması bu bütünün birliğini sağlayan, destekleyen anlamsal ve bağlamsal sürekliliği ifade eden kavramların ilişkisinin yorumlanmasını sağlamaktadır. Saussure'nin ifade ettiği gibi "dil göstergelerden oluşan bir dizgedir". Bu bağlamda belli bir bildirişim için üretilen bir dil dizgesi bütünü içinde dilsel yapıya ait soyutluğun veya somutluğun farklı düzlem ilişkilerinden oluşacağı açıktır. Harnish/Farmer'in modelindeki dil bilgisinin ilişkili olduğu diğer parçalara bakıldığında "edimbilim", yine kendi içinde "gönderge ve söz eylem" şeklinde iki alt parçaya (modüle) ayrılmaktadır.

Edimbilimi, dil bilgisinin alt parçası (modülü) olarak gösteren Harnish/Farmer'e göre, edimbilimin araştırma konusu yalnızca belirli bir durumda yeniden yorumlanan ve bağlama göre kullanım özelliği gösteren tümcelerin anlamı değil de belli kurala uyan tümcelerin ve sözcüklerin anlamlarını içeren kullanımıdır. Bu yüzden edimbilim, dil sistemi (dil bilgisi) içinde yerini almaktadır. Konuya açıklık getirmek için örnekler kısmında verilen "Ali yarın gitsin!" tümcesini dil bilgisi açısından incelemek gerekirse, Türkçede emir tümcelerinin bazen "dilek ve istek" anlamları içerdiği bilinmektedir. Bu tümcede de bir isteğin, emir şeklinde ifade edildiği anlaşılmakta ve edimbilimi, dil bilgisinin bir alt parçası olarak göstermek doğru olarak kabul edilmektedir. Ancak "Ankara'ya git!" tümcesindeki emir tümcesiyle "Ankara'ya git ve neler olduğunu bir öğren" tümcesi arasındaki etkileşim farkı edimbilim açısından dil bilgisi kurallarına dayanarak açıklanamamaktadır. "Ankara'ya git ve neler olduğunu bir öğren." tümcesindeki şarta bağlı anlamı açıklamak yani "Ankara'ya

gidersen neler olduğunu öğrenirsin” ifadesini dil bilgisi kurallarına göre açıklamak pek mümkün değildir. Bu yüzden dil kullanımının tüm yönlerini dil sisteminin (dil bilgisinin) bir parçası olarak edimbilimle açıklamak ve sadece dil kurallarının edimbilimin inceleme alanına girdiğini söylemek doğru değildir.

Meibauer’in (2008:62) de ifade ettiği gibi bu modelle edimbilim, dil kullanımının kapsamlı bir teorisini yansıtmamaktadır. Sadece belli kuralların açıklanmasına yardımcı olmakta ancak konuşma imaları ile ilgili her şeyin nasıl kavranabileceği açıkça ortaya çıkarmamaktadır. Bu yüzden bilimsel çalışmalarda edimbilim yerine göre bazen dil bilgisinin bir alt modülü (parçası) olarak bazen de dil kullanımını sistematik yönleriyle ele alan bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Edimbilimi, dil bilgisinin parçası olarak görme olasılığı her zaman bir parçanın çeşitli bölümleri arasındaki orantıyı sağlamak için kullanılan birim temelinde düşünmeyi ve buna göre davranmayı gerektirmektedir. En azından bağlam ve etkileşim durumunda bilgi değerlerinin hem kurala hem de iletişim durum gerçeğine göre belirlenmesi için gerekli olduğu unutulmamalıdır. Özellikle gösterim (Alm. Deixis¹¹; İng. deixis) kavramı yani “dili söze” dönüştürme dikkate alınmalıdır. Bu şekilde edimbilim açısından dillerdeki sözcelerin bağlamla ilgili özelliklerine göre hangi yollar vasıtasıyla kodlandığı ve yorumlandığı, sözcenin geçtiği bağlamın çözümlenmesine göre bir kişiyi, nesneyi, varlığı bulunduğu yer, konum vs. açılarından anlatmak, aktarmak daha kolay olacaktır. Edimbilim sayesinde, bağlam içindeki anlamın etkin yönleri ortaya çıkacaktır.

3.1. Alt Dal Olmayan Edimbilim

Konuşucu, dinleyici ve bağlamın özelliklerine göre dil kullanımlarını inceleyen edimbilim, sadece etkileşim sırasındaki kurallar ve konuşmacı amaçlarıyla değil aynı zamanda karşıdaki kişinin bir sözceyi algılama ve yorumlamasındaki ölçütleri de incelemektedir. Bu da işaretlerle kullanıcıları arasındaki etkileşimi açığa çıkarmaktadır. Yalnız sözceyi, konuşucuyu ve alıcıyı değil aynı zamanda konuşma durumundaki bağlamı da belirlemektedir. Bu sayede konuşucuların etkileşimi dil ve kullanım sayesinde dizgeler aracılığıyla hep örtük bilgilerle hem de açık bilgilerle nasıl oluşturdukları ve sürdürdüklerinin temel prensipleri belirlenerek betimlenmektedir. Dil bilgisi ise “*bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip kurallarını tespit eden bilim*” olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük,2011:665). Edimbilim, bağlam ve kullanım üzerine yoğunlaşırken dil bilgisi kurallar ve birtakım yöntemler oluşturarak dili etkili ve düzgün kullanmayı sağlama sürecini oluşturmaktadır.

Bilimsel çalışmalara bakıldığında dil bilgisinin dışında olan edimbilim iki düşünce şeklinde aktarılmaktadır. Bu düşünceler “modül olma” ve “modül olmama” şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bunlardan Verschueren ve Wilson/Sperber’in “modül olmama” kısmını Bierwisch ve Motsch/Reis/Rosengren’in “modül olma” tarafını savunmaktadır.

Verschueren edimbilimin bir uyarlama olduğunu, modül olmadığını ifade ederken fonoloji, sözdizimi ve semantik gibi alanlarda olduğu gibi edimbilimin ayrı bir bileşen olmadığını, daha çok dilin her yönü üzerinde çalışmalar yapan işlevsel bir bakış açısı olduğu ifade etmektedir. Dilbilimciye göre fonoloji, sözdizimi ve semantik gibi bileşenler ya da modüller belli temel analiz birimlerine, yani ses, tümce ve anlam kavramlarını içermesine rağmen edimbilimin temel düzeyde belli başlı kavramlarının

¹¹Bu terimi Alman Psikolog Karl Bühler 1934 yılında dile getirmiştir.

bulunmadığını savunmaktadır. Toplum dilbilim, bilişsel dilbilim, antropolojik dilbilim ve sinir dilbilim gibi alanlar toplum, ruh, kültür ve beyin gibi alanlara sahipken edimbilim belirli bir konuya gönderme yapmamaktadır (aktaran Meibauer, 2008: 63). Ancak burada unutulmaması gereken kavramlar “bağlam ve kullanım” olmalıdır. Nasıl diğer alanların belli inceleme bileşenleri ve konu başlıkları varsa edimbilimin de belli inceleme bileşenlerin varlığı açıktır.

Modul olmama kısmını savunan diğer dilbilimcilerden Wilson/Sperber ise edimbilimin dil bilgisi modellerine göre şekillendiği ifade ederek dil bilgisini “özel amaçlı modüler sistem” olarak; edimbilimi ise kolay dil bilgisi, mantık ve zihin etkileşimde bulunan bir alan olarak tanımlamaktadırlar. Her ikisi arasındaki ortaklık da bilişsel psikoloji ve dil ile ilgili olmaya bağlanmaktadır. Ancak yine burada edimbilimi, sadece dil bilgisi, mantık ve zihin etkileşimde bulunan bir alan olarak yansıtmanın çok doğru olmadığını şu örnekle açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır:

Örneğin:

Burası bayağı soğudu.

gibi bir önerme misafirlikte dile getirilirse kaloriferi açma yönünde bir rica veya isteği anlatırken kapıcıya söylendiğinde bağlama göre ya bir şikâyet ya da rica anlamına gelebilir. Akşamüzeri balkonda oturan iki kişi arasında geçerse içeri girmeyi ifade eden bir niyet veya bir ortamda konuşmalar sırasında sert rüzgârlar esince hoşnut olunmayan bir durumun ifadesi dile getirilebilir. Görüldüğü gibi edimbilimi, içinde sadece dil bilgisi, mantık ve zihin etkileşimi bulunan bir alan olarak değil de; bulunulan ortamın bağlam içinde bir değer ifade etmesiyle oluşan sözce, konuşucu ve dinleyici arasındaki ilişkiyle; dildeki sözcükler ve önermenin belirttiği anlamın ötesinde görünmeyen bir anlam taşıyacağını inceleyen bir alan olarak değerlendirmek daha belirleyici olacaktır.

Modul olma kısmını savunan dilbilimcilere göre edimbilim üretim ve yorumlama açısından dilsel bir bakış açısı yakalayan oldukça önemli bir modüldür ve dil bilgisi gibi sadece somut bir durumda gerçekleşen potansiyelleri belirtmediği için dil bilgisinin dışında kalan bir alan olarak sınıflandırılmaktadır.

Dil bilgisini kural tabanlı bir tanım olarak dil sistemini anlamaya ya da karmaşık bir dil olarak farklı alt sistemlerin etkileşimi ya da herhangi bir dilsel yetkinliğin açıklanması olarak anlamak dilin öncelikle sözlü ve yazılı olarak tanımlayıcı olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Dilin yapısıyla ilgilenmek sadece kuralları incelemekle mümkün değildir. Dil biçimleriyle daha derinlemesine ilgilenmek, bir bilgiyi açıklamak, farklı olanlara bakmak ve sadece yazılı değil konuşmada da anlam ve kullanım yollarını iletişim sırasında çözmek; dolayısıyla iletişimsel işlevin dilbilimsel tanımlanmasıyla ifadelerle ulaşmak gerekir. Dil bilgisi bulgularının, kategorilerinin uzantısı veya eklenmesi daha önce bilinen sınıflandırmaların yeniden yorumlanmasına yani edimbilimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeniden inşa etmeye ve yeniden tasarlamaya çalışmak aynı zamanda prensipte, sınıflamaları ve kategorileri deneysel yöntemle nicel ve nitel olarak içinde konuşma dilinin keşfi ve konuşma analizinin de yer aldığı yorumlamalarının oluşmasına yol açmıştır.

Günümüzde konuşulan dilin araştırılması bağlamında konuşma analizi gerçekten edimbilimsel bir yaklaşımla mümkün olmaktadır. Göz önüne alınması zorunlu olan varsayımları hem bilişsel hem de

sosyal önkoşulları(bilgi sistemleri, stratejiler ve sonuçları, etkileşim sistemleri) dil bilgisi sınırlarıyla anlamak mümkün olmadığı için sosyal kullanım anlamında hangi faktörlerin dili etkilediği edimbilimle dilsel bir şekilde ele alınabilmektedir. Etkileşim sırasında bağlama göre edimsel yapıların dil bilgisinin dışında sonuçlandırılabilceğini, bir konuşma ya da söylemin analizinde dikkate alınması gereken başlıklar verilerek konuyu daha iyi pekiştirmek mümkündür¹².

1. Mekânsal ve zamansal durum,
2. Kişisel gösterim¹³ ve artgönderim şekli,
3. Konuşmacının ifadesiyle ilişkili tavrı,
4. Kişinin coşkusu ve ifadeye karşı duygusallığı,
5. Konuşmanın niyeti,
6. Dilsel araç kullanma biçimi (retorik, üslup vb.),
7. Konuşmanın dinleyiciyle ilişkisi,
8. İfadenin konuşmacı ve dinleyiciye yönelik toplumsal bir bakış açısından ilişkisi,
9. Eylem ve konu koşulları,
10. Kişisel gerekler,
11. Eylem ve konu ile ilgili sonuç ve etkileri,
12. Kişisel sonuç ve etkileri.

Tabii ki edimbilimi dil bilgisinin bir alt dalı olarak görmek için dil bilgisi tanımını ve inceleme alanlarının genişletilmesi ve tekrar sınırlandırılması gerekir. Çünkü dil sadece kurallarla yönetilebilen bir bütün değildir. Sosyal iletişim ve etkileşim ilkelerinin en azından ilgili dil ve kültür tarafından teyit edildiği ya da en azından büyük ölçüde değiştirildiği gerçeği de göz önünde bulundurularak dilin kullanım özelliklerine özgü şemaların, konuşma durumlarının, bağlamların teorisini nitelendiren daha kapsamlı bir modele ihtiyaç vardır. Belirli bir niyete özgü bazı konuşmaların işaretleri ve bu işaretlerin dil karakterleri bazında alıcılarına yönelik anlamıyla alıcıyı etkilemesi veya harekete geçirmesi dış ve iç dünya bağlantısıyla gerçekleşmektedir. Bu kapsamda edimbilim diğer alanlardan ayrılmaktadır.

4. Sonuç

Sosyal bir eylem dizgesi olarak dil, dil bilgisi yapılarının yardımıyla iletişimsel olarak dillerde farklı şekillerde kullanılmaktadır. İşte bu farklılıklar kendi içinde ya alt dallara ya da farklı alanlar şeklinde bilimsel çalışmalarda yerini almaktadır. Biz de bu makalemizde son zamanlarda değeri daha çok anlaşılan bir dilbilim dalı olan edimbilimi gerçekten neyin öne çıkardığına açıklık getirmeye çalışarak dil bilgisi ile olan ilgisini açıklamaya çalıştık.

Bir gramerci için dil bilgisiyile iletişimi açıklamak bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bir yandan sistematik olarak verilen iletişim sürecinin faktörlerini ve bağlantılarını olası durum değişkenlerine göre değerlendirerek dil bilgisiyile kullanımı ön plana çıkaran bir sistemin betimlenmesi zor olacaktır. Diğer taraftan kişi, dil bilgisiyile toplumsal iletişim olgusunu, yani normal dil kullanımını açıklamayı, betimlemeyi tam olarak karşılayamayacaktır. Bu sebeple edimbilim çalışmaları bilimsel çalışmalarda

¹² Farklı bakış açıları için bk. Lewandowski, 1984: 31.

¹³ Alm. Deixis.

yerini almış ve dilin etkileşim esnasındaki açıklanamayan, betimlenemeyen kısımlarının temel bir fikir birliği ve hedef kategorisi (veya dilsel eylem) oluşturarak açıklanması ön plana çıkmıştır.

İnsanlar etkileşim esnasında konuşma olgusu ve yazı için dil yeteneği ve dil kullanımı şeklinde iki faaliyeti gerçekleştirmektedirler. Dil yeteneği, daha çok kuralların veya uzlaşmaların bir sistemi şeklinde ustalığını konuştururken dil etkinliği kullanıma yönelik üretimi açığa çıkarmaktadır. Elbette, dil becerileri ve dil etkinliği pek çok açıdan birbirine bağlıdır. Ancak insan yeteneği, belirli faaliyetlerde bulunmak için ya pratik ya zihinsel ya da iletişim sistemini tercih etmektedir. Yeterliliğinin anlaşılması sadece dilin kurallar sistemini bilmekle mümkün değildir. Diğer bir deyişle iletişim yeteneği ve iletişimsel faaliyet elbette sadece dili değil aynı zamanda konuşma ve kullanımı da içermektedir. Bu anlamda konuşmaların üretilmesi, anlaşılması ve kullanım özelliklerinin betimlenmesi ve kavramsallaştırılması gerekmektedir. Edimbilim bu sırada devreye girerek dili, kullanım ve bağlama göre inceleme fırsatı vererek bazı sözlü ve sözsüz işaretlerin kullanım özelliklerini toplumsal yapıya göre açığa çıkarmaktadır.

Her ne kadar bazı çalışmalarda edimbilim, dil bilgisinin bir alt dalı olarak gösterilse de dil bilgisi, dillerdeki şekil ve biçim özelliğini gösterirken edimbilim kullanım ve işleyiş özellikleri üzerinde durmaktadır. Bu da her iki alana farklı değişkenleri inceleme fırsatı vermektedir.

Kaynakça

Aksan, Doğan (1982). Dilbilim Seçkisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Chomsky, Noam (1977). Essays On Form And Interpretation. New York/Amsterdam: North-Holland.

İmer, Kamile; Kocaman, Ahmet; Özsoy, A. Sumru (2011). Dilbilim Sözlüğü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Harnisch, Robert M.; Farmer, Ann K. (1984). " *Pragmatics And The Modularity Of The Linguistic System*". *Lingua* 63, 255-277.

Leech, Geoffrey N. (1983). Principles Of Pragmatics. London/New York: Longman.

Lewandowski, Theodor (1984). " *Pragmatische Aspekte in Grammatiken des Deutschen*". (Yay.) Gerhard Stickel, Pragmatik in der Grammatik. Jahrbuch 1983 des Instituts für deutsche Sprache Düsseldorf (=Sprache der Gegenwart 60), 11-33.

Meibauer, Jörg (2008). Pragmatik. Tübingen: Stauffenburg Verlag.

König, Wolf K. (1994). " *Dilbilim ve Yapay Zeka*." Dilbilim Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, s. 219-235. Ankara: Pelin Ofset.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.